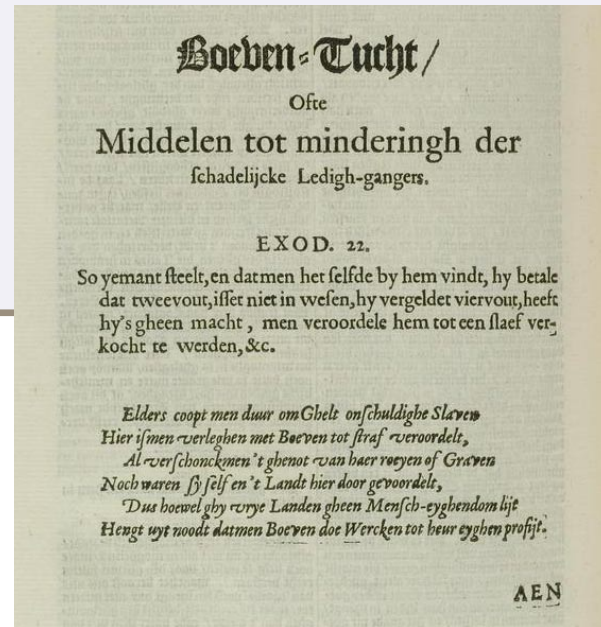

Achter de tralies

Paul H.A.M. Abels

Deze aflevering draait om een boekje dat eigenlijk niet gerekend kan worden tot de echte Goudana, maar wel bijna. Het is nauwelijks één jaar gedrukt voordat de auteur metterwoon naar Gouda kwam. Maar auteur en thematiek hebben zoveel betekenis gehad voor deze stad, dat het iets oprekken van de grenzen van deze rubriek alleszins te verdedigen is, zeker in het kader van dit themanummer over misdaad en straf in Gouda.

We hebben het hier over een flinterdun boekje van de bekende humanist Dirck Volckertszoon Coornhert, met de titel *Boeven-tucht ofte middelen tot mindering der schadelyke ledighghanghers*. Het werkje werd in 1587 in Amsterdam gedrukt door Harmen Muller, “figuersnyder inden Gulden Passer”, maar kende een lange voorgeschiedenis. Coornhert ontwikkelde zijn gedachten over een andere behandeling van gevangenen al in 1567, toen hij zelf onder het bewind van de IJzeren Hertog van Alva een aantal maanden gevangen zat in de Gevangendoor in Den Haag op verdenking van hulp aan de opstandelingen. Met het papier en de inkt die hij daar kreeg om zijn verdediging op schrift te stellen, schreef hij een eerste versie van zijn *Boeventucht*, dat toen nog *Discours onder verbeteringe van den verstandigen* als ondertitel droeg. Het manuscript verdween echter in de la, om er pas twintig jaar later weer uitgehaald te worden. Inmid-

Boeven-tucht in de editie die is opgenomen in het derde deel van de Werken van Coornhert (Amsterdam 1630).

dels waren de politieke omstandigheden ingrijpend gewijzigd, aangezien de Spanjaarden inmiddels uit Holland waren verdreven. Het probleem van de criminaliteit was echter niet minder geworden. Dat bracht Coornhert er toe zijn oude geschrift in druk te laten uitgeven, maar niet voordat hij het op verschillende punten had aangepast aan de actualiteit.

De kerngedachte in *Boeventucht* is, dat er een relatie bestaat tussen armoede en misdaad. Als een van de eersten ging Coornhert op zoek naar de oorzaken van criminaliteit, vanuit de gedachte “dat quade luyden geneselick zijn”. Een belangrijke reden voor crimineel gedrag lag volgens hem in het “ledigh brassen” door armoedzaaiers, aangezien velen geen werk hadden en in ledigheid hun dagen sleten. Verder stelde hij vast dat de pakkans relatief laag was, slachtoffers uit angst voor vergelding geen aangifte durfden te doen en dat de doodstraf als ultieme sanctie maar weinig ontzag inboezemde. Van-

daar dat hij vraagtekens plaatste bij de gangbare aanpak van criminaliteit in zijn dagen, die immers gekenmerkt werd door strenge lijfstraffen en veelvuldige toepassing van de doodstraf.

Coornhert pleitte voor een andere benadering. Hij vroeg bestuurlijke aandacht voor lediggang, adviseerde een betere registratie van criminelen, eiste minder corruptie bij de wetshandhavers en lanceerde het idee van speciale werkhuizen, waarin criminelen en andere overlastgevendende dwangarbeid moesten verrichten. Volgens hem ging er van een jarenlange dwangarbeid een grotere afschrikwekkende werking uit dan van een lijfstraf of een snel voltrokken doodvonnis. Bovendien ging er een opvoedende werking van uit, was de samenleving voor lange tijd verlost van de crimineel en leverde diens werk ook nog economisch nut op. Coornhert meende dat het opleggen dwangarbeid zelfs diende te geschieden voordat er sprake was van crimineel handelen, als een vorm van preventie om lediggangers af te houden van het criminele pad.¹

Hoewel de voorstellen van Coornhert ver afstaan van de behandeling van gevangenen die we heden ten dage als beschaafd en menselijk beschouwen, wordt hij toch geëerd als grondlegger van het moderne denken over het gevangeniswezen in Nederland. Niet voor niets heet de belangenvereniging voor geïnterneerden de Coornhertliga. Zijn ideeën leverden ook in zijn tijd al inspiratie op voor een nieuwe aanpak van criminaliteit; ook in Gouda. In deze stad werden misdadigers doorgaans opgesloten in duistere cellen, die aangebracht waren in de diverse stadspoorten. Het meest berucht in dit verband was de Tierendewegspoort, omdat zich daarin ook een speciale “examineercamer” bevond, waarin verdachten met behulp van een pijnbank tot een bekentenis gedwongen werden. Het was in dit cellencomplex, waar de bekende doopsgezinde martelaar Faes Dirxz. in 1570 (drie jaar nadat Coornhert even verderop in de Haagse Gevangespoort zijn eerste versie van Boeventucht schreef) bekende een ketter te zijn en zijn laatste dagen doorbracht voordat hij op de Markt ter dood werd gebracht. Op dezelfde locatie belandde in 1623 de jezuïetenpater

Deel van titelpagina van het boekje van Jan Jacobsz. de Vennip uit 1611.

Petrus Maillart, die clandestien zielzorg verleende aan de rooms-katholieken in Gouda. Hij zat opgesloten in een “duister-diep stinkend kot aan de zuidzijde van de poorte”. Daar zou hij ruim een jaar vastzitten, voor hij de stad werd uitgezet. Volgens stadsgechiedschrijver Walvis heette die plek in de volksmond daarom nog in zijn dagen (begin achttiende eeuw) het Patersgat.² Naast deze poortgevangnissen kreeg Gouda in de loop van de zestiende eeuw blijkens de criminele vonnisboeken ook enkele zogeheten “castimentshuyskens”, waarin jongere overlastplegers voor kortere tijd werden opgesloten. Dergelijke huisjes bevonden zich in de Tierendewegspoort en de Dijkspoort, dus nabij de overige cellen.³

De ideeën van Coornhert om gevangenen niet louter lijfstraffen te geven en op te sluiten, maar aan het werk te zetten, vonden begin zeventiende eeuw ook in Gouda weerklink. Het stadsbestuur besloot in september 1610,

1. A.-J. Gelderblom e.a. (red.), *Boeventucht. Dirck Volckertszoon Coornhert* (Muiderberg 1985).

2. I. Walvis, *Goudse en andre daartoe dienende katolijke kerk-zaaken*, onder 1623. Manuscript Streekarchief Midden-Holland. Er wordt door de auteur dezes e.a. gewerkt aan een integrale tekstuittgave, voorzien in 2010.

3. A. Hallema, *Geschiedenis van het gevangeniswezen, hoofdzakelijk in Nederland* ('s-Gravenhage 1958) 68 e.v.

4. P.H.A.M. Abels e.a. (red.), *Duizend jaar Gouda* (Hilversum 2002) 406-407.

5. Koninklijke Bibliotheek 's-Gravenhage, signatuur 504 A 32.

6. F.C. van Boheemen, Th.C.J. van der Heijden (red.), *Retoricaal memoriaal* (Delft 1999) 279-290.

7. M. Docter, M. van Delft, 'Goudse rederijkerskamers in een roerige tijd (1546-1642)', in: N.D.B. Habermehl e.a. (red.), *In de stad van die Goude* (Delft 1992) 212.

overigens in navolging van enkele andere Hollandse steden, ook een werkinrichting voor criminelen op te zetten. Dit tuchthuis zou gevestigd worden in het voormalige patershuis van het Catharinaklooster aan de Groenweg. Om aan voldoende middelen te komen schreef het Goudse stadsbestuur in februari 1611 een loterij uit, waarmee in heel Holland aan fondswerving werd gedaan.⁴

Een tuchthuis voor iedereen

Om meer bekendheid te geven aan het initiatief van het Goudse stadsbestuur en de loftrumpet te steken over het nieuwe dwangmiddel van de overheid, liet de schoolmeester van het Heiligegeest Weeshuis in Gouda, Jan Jacobsz. de Vennip, een klein boekje drukken.⁵ In dit boekje gaf hij op rijm een “kort berecht vant tucht-huys tot onderwys, vermaninghe ende waerschouwinghe van alle onbedochte joncheyt”, waarin hij lof toezwaaide aan de initiatiefnemers.

Met recht comt haer eere toe, tot allen uren
Die alsulcke tuchtinghe soo hebben bedacht
Als t'Amsterdam, te Haerlem en binnen de Goutsche
mueren
Al reede seer loffelick is te weghe ghebracht”.

Een directe verwijzing naar Coornhert en diens *Boeventucht* is in dit stuk niet terug te vinden. Toch bevat het betoog van de Goudse schoolmeester veel elementen, die ook zijn geleerde stadgenoot een kwart eeuw eerder naar voren bracht. Zo constateert ook hij dat de gebruikelijke straffen die door justitie worden opgelegd, weinig effect sorteren. In plaats daarvan zouden ‘nietsnutten en luiaards’ aan het werk gezet moeten worden, omdat zij daarmee van kwade gedachten afgehouden werden. “Want een ledich mensch is een duyvels oor-cussen”, aldus de onderwijzer van het Goudse weeshuis.

Het grootste gedeelte van zijn betoog besteedt De Vennip echter aan de rechtvaardiging van dwangarbeid. Volgens hem heeft elk mens zijn eigen tuchthuis, aangezien iedereen moet werken in het licht des aanschijs in de hoop op de verlossing Gods. Een lange reeks van be-

roepsgroepen laat de schoolmeester daarna de revue passeren, inclusief zijn eigen vakbroeders (“Vive la plume is met recht u advys”). Dat er gewerkt moet worden is ieders lotsbestemming en in dat licht bezien is het volgens hem dan ook alleszins redelijk om lediggangers en criminelen tot werk te verplichten.

Het boekje van De Vennip, dat niet in Gouda maar in Rotterdam werd gedrukt, wordt afgesloten met een door hem geschreven kort esbatementspel (rederijkersspel). Hij noemt het een tafelspel en laat hierin vier personages opdraven (Goet Onderwijs, Onbedochte Ionckeyt, Onbedwonghen Lust en Straffe Godts). De clou van het toneelstukje ligt voor de hand: wie niet vlijtig leert en werkt en zich overgeeft aan bandeloosheid, zal de toorn van God over zich afroepen. Het is niet bekend of het spel ook daadwerkelijk is opgevoerd door de Goudse rederijderskamer De Goudsbloem, bijvoorbeeld ten behoeve van de fondswerving voor het tuchthuis. Helemaal onwaarschijnlijk is dat niet, aangezien in het boekje van De Vennip ook een sonnet is opgenomen van de hand van de schilder Wiert Claessoon, die in deze jaren keizer van de Goudse rederijderskamer was. Ook het andere gedicht is van een rederijker, die ondertekende met “L.P. Godt Leeft’ Die ‘t Al Gheeft”.⁶ De Vennip zelf was ook actief voor deze kamer, onder de zinspreuk “”Buycht den rijs groen”.⁷

Waarde

De hierboven besproken boekjes zijn letterlijk van onschatbare waarde, aangezien van beide werkjes voor zover bekend maar één exemplaar is overgeleverd. Het invloedrijke *Boeventucht* is in 1630 herdrukt in het derde deel van de Werken van Coornhert. Ook deze folianten zijn zeer zeldzaam en daarmee kostbaar, maar zij zijn wel integraal raadpleegbaar in de digitale bibliotheek van de nieuwe Coornhertstichting (<http://www.coornhertstichting.nl>) Gelukkig is er in 1985 nog een integrale tekstuittgave op papier verschenen bij Dick Coutinho in Muiderberg, voorzien van een gedegen inleiding door A.J. Gelderblom. Het werkje van schoolmeester De Vennip is helaas alleen in te zien in de Koninklijke Bibliotheek in Den Haag, in het origineel maar ook op microfilm.